

AZƏRBAYCAN MİLLİ KİTABXANASINDA KİTABXANA- İNFORMASIYA XİDMƏTİNİN FORMALAŞMASININ TARİXİ TƏCRÜBƏSİ

Ədibə İsmayılova

Azərbaycan Milli Kitabxanasının Xidmət işləri üzrə direktor müavini,

Əməkdar mədəniyyət işçisi

oxucu_xidmet@anl.az

Исторический опыт формирования библиотечной информационной службы в Национальной библиотеке Азербайджана

Резюме: В статье рассказывается об историческом опыте формирования библиотечно-информационного обслуживания в Азербайджанской Национальной Библиотеке, об интенсивном развитии деятельности библиотеки в сфере обслуживания читателей за годы независимости Республики.

Historical experience of formation of library information service in Azerbaijan National Library

Summary: The article provides information about the formation history of library-information service in Azerbaijan National Library and intensive development of the library activities in the field of library-information service during the years of independence.

Açar sözlər: kitabxana informasiya xidməti, bibliografiya bürosu, məlumat-bibliografiya şöbəsi, elektron kataloq, VTLS/VIRTUA

Ключевые слова: библиотечно-информационное обслуживание, библиографическое бюро, информационно-библиографический отдел, электронный каталог, VTLS/VIRTUA

Keywords: library-information service, bibliography bureau, information-bibliographical department, e-catalog, VTLS/VIRTUA

M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası dünyada ən böyük milli kitabxanalardan və ən iri kitabsaxlayıcılardan biridir. 1920-ci ilin may ayının 24-də və həmin ilin noyabr ayının 13-də Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığının kollegiyasında respublikanın Mərkəzi Dövlət Kitabxanasının yaradılması müzakirə edilmiş, bu barədə müvafiq qərarlar qəbul edilmişdir. Sonrakı illərdə respublikada hökumət səviyyəsində Mərkəzi Dövlət Kitabxanasının yaradılması məsələsi dəfələrlə müzakirə edilmiş, onun yaradılması ilə əlaqədar hazırlıq işləri görülməsi barədə qərar qəbul edilmişdir. Hazırlıq işlərinin tərkib hissəsi kimi, onun fondu üçün ədəbiyyat toplanmış, strukturu, vəzifələri müəyyənləşdirilmiş, onun işi üçün normativ sənədlər və s. tərtib edilmişdir. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixinə dair bir sıra elmi əsərlərdə kitabxananın açılmasının 1923-cü ilin 5 iyun tarixində baş verdiyi göstərilmişdir. Lakin kitabxananın fəaliyyətinin öyrənilməsi sahəsində ən əhəmiyyətli tədqiqatların müəllifi professor Kərim Tahirovun araşdırması

nəticəsində bu məsələyə birdəfəlik aydınlıq gətirilmiş və göstərilmişdir ki, kitabxananın açılışı 1923-cü ilin 23 may tarixində baş vermişdir. Onun rəsmi adı isə Azərbaycan SSR Mərkəzi Dövlət Kitabxanası olmuşdur. Kitabxananın yaranması xalqımızın, ziyalıların apardığı tarixi mübarizənin nəticəsi, Azərbaycanın informasiya məkanının sistemli şəkildə formalaşdırılmasının başlanğıcı hesab edilə bilər. Kitabxananın əsas vəzifəsi respublikada elmin, təhsilin və bütövlükdə milli mədəniyyətin formalaşdırılmasının informasiya təminatını həyata keçirmək olduğundan birinci növbədə onun fondunu formalaşdırmaq, informasiya-axtarış sistemini yaratmaq, ən başlıcası isə bu işləri həyata keçirmək üçün kadr korpusunu təşkil etməkdən ibarət olmuşdur.

1928-ci ildə Kitabxananın strukturunun təşkili zamanı burada Xidmət şöbəsi və Biblioqrafiya bürosu yaradılmışdır ki, bu da Kitabxanada həyata keçirilən informasiya xidmətinə yeni səviyyəyə yüksəltməyə imkan vermişdir. Sonrakı illərdə bu tendensiya ardıcıl olaraq davam etdirilmişdir. İlk dəfə olaraq Oxuculara xidmət şöbəsi ilə yanaşı, oxucuların biblioqrafik informasiya tələbatını ödəmək məqsədi ilə yaradılan Biblioqrafiya bürosu xalqımızın informasiya mədəniyyətinin formalaşdırılması prosesində irəliyə doğru atılan mütərəqqi bir addım və kitabxananın fəaliyyətində informasiya xidmətinin yeni bir istiqamətinin rüşeymi kimi dəyərləndirilə bilər. Büro əsasən fonda daxil olan kitabların biblioqrafik təsvirlərini hazırlayır, oxuculara biblioqrafik arayışların verilməsi və kiçik həcmli biblioqrafik göstəricilərin tərtibi ilə məşğul olurdu. Bunlara Şərqi incəsənəti haqqında, Şərqdə qadın hərəkatı, Qafqaz xalqları haqqında və digər mövzulu biblioqrafik vəsaitlər aid edilə bilər və onlar həmin dövrdə oxucuların biblioqrafik informasiya təminatında mühüm rol oynamışdır.

1938-ci ildə ilk dəfə olaraq Kitabxana müxtəlif rayonlarda, sənaye müəssisələrində öz filiallarını yaratmaqla oxuculara xidmətin ərazi baxımından əhatə dairəsini genişləndirmişdir. 1940-cı ilin sentyabr ayında isə Kitabxanada müstəqil Məlumat-biblioqrafiya şöbəsinin yaranması oxuculara informasiya xidmətinin təşkilinin əsas mərkəzlərindən birinin formalaşması kimi mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Müharibədən sonra xidmət sahəsində yeni bir istiqamət yaranmışdır. Belə ki, 1947-ci ildə fonda daxil olan "Yeni ədəbiyyatın məlumat bülleteni" tərtib və nəşr edilməyə başlanılmışdır. Yerlərdə informasiya xidmətinə, biblioqrafik işi gücləndirmək üçün "Məlumat bülleteni" kütləvi kitabxanalara göndərilirdi. Həmin dövrdə kitabxananın fəaliyyətində biblioqrafik informasiya xidmətinin ədəbiyyat sərgiləri, icmalları kimi formalarından da geniş istifadə edilirdi.

1948-ci ildə yenidən təşkil edilmiş Kitabxanaşünaslıq və Təvsiyə biblioqrafiyası kabinəsi sonrakı dövrlərdə Kitabxananın informasiya xidmətində biblioqrafik informasiyanın çatdırılmasının, ədəbiyyatın təqdimatının müxtəlif metodlarından geniş istifadə edilməsinə, intensiv şəkildə icmallar, sərgilər, oxucu konfransları keçirilməsinə əlverişli şərait yaratmışdır.

1950-ci illərin sonlarında kitabxananın inzibati quruluşu təkmilləşmiş və informasiya xidmətinin həyata keçirilməsinin təşkilati bazasının formalaşması prosesi başa çatmışdır. Yeni yaradılan şöbələr “Patent və standartlar”, “Ədəbiyyatın qrup şəklində işlənməsi”, yeni yaradılan bölmələr isə “Not materialları”, “Təsviri sənət materialları” bölmələri olmuşdur.

Kitabxananın informasiya xidmətinin inkişafında Sov.İKP MK-nın “Zəhmətkeşlərin kommunist tərbiyəsində və elmi-texniki tərəqqidə kitabxanaların rolunu artırmaq haqqında” 8 may 1974-cü il tarixli qərarının mühüm əhəmiyyəti olmuşdur. Bu qərarın müddəalarının həyata keçirilməsi kitabxananın fəaliyyətinin müasir dövrün, elmi-texniki tərəqqinin qarşıya qoyduğu tələblərinə tam cavab verə bilməsinə, informasiya xidməti istiqamətində konkret tədbirlər həyata keçirilməsinə, strukturun təkmilləşdirilməsinə, bibliografik-informasiya xidmətinin yeni növlərinin tətbiq edilməsinə, mədəniyyət, incəsənət, kənd təsərrüfatı, musiqi və səsyazıları barədə məlumat verən cari bibliografik informasiya mənbələrinin nəşri ilə ixtisaslaşdırılmış bütün oxucu qruplarına xidmətin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə imkan vermişdir. Belə ki, 1974-cü ildə “Kənd təsərrüfatına dair yeni kitablar” bülleteninə nəşrinə başlanması və 1975-ci ildə Kitabxananın strukturunda “Mədəniyyət və incəsənət üzrə elmi informasiya” şöbəsinin yaradılmasının və bu şöbənin “Mədəniyyət və incəsənət üzrə yeni ədəbiyyat” adlı informasiya bülleteninə nəşrinin xüsusi əhəmiyyəti olmuşdur.

Kitabxananın informasiya xidməti sahəsindəki fəaliyyəti 70-80-ci illərdə daha zəngin olmuşdur və bu da kitabxananın tarixində ayrıca bir mərhələ təşkil edir.

Kitabxananın informasiya xidməti sahəsindəki fəaliyyətinin intensiv inkişafı yalnız Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpasından sonrakı dövrə təsadüf edir. Yalnız Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1993-cü ilin ikinci yarısından siyasi hakimiyyətə qayıdıandan sonra müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurulmasına başlanması qısa müddət ərzində öz bəhrəsini vermişdir. Azərbaycanda sosial-iqtisadi həyatın bütün sahələrində həyata keçirilməyə başlayan yenidənqurma işləri elm və mədəniyyətin, o cümlədən Kitabxananın da fəaliyyətinə öz müsbət təsirini göstərmişdir. 1995-1997-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev dörd dəfə Milli Kitabxanada olmuş, onun buraya hər gəlişi kitabxanaya yeni ab-hava, yeni nəfəs gətirmişdir. Bəhs edilən dövrdə Ümummilli liderin göstərişləri əsasında ölkədə kitabxana işinə dair dövlət siyasəti formalaşmışdır.

Beləliklə 1923-1997-ci illərdə kitabxananın oxuculara informasiya xidməti mühitinə inteqrasiyası prosesinin əsası qoyulmuş, mövcud ideoloji və siyasi şəraitin verdiyi imkanlar çərçivəsində bu sahədə hüquqi və təşkilati baza yaradılmış, beynəlxalq mədəni əməkdaşlıq çərçivəsində kitab mübadiləsi və qabaqcıl iş təcrübəsinin öyrənilməsi sahəsində diqqəti cəlb edən müəyyən tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu da Kitabxananın Azərbaycan elminin, təhsilinin və bütövlükdə iqtisadiyyatın informasiya təminatının və

istifadəçilərə informasiya xidmətinin əsas mərkəzlərindən birinə çevrilməsinə gətirib çıxarmışdır. Belə ki, məhz Kitabxananın təşkil olunduğu dövrdən etibarən onun strukturunda müvafiq struktur vahidlərinin yaranması kitabxana xidmətinin elementlərinin təşəkkülünə əlverişli şərait yaratmışdır. Bu da kitabxananın fondunun zənginləşməsi, oxucuların informasiya tələbatının daha dolğun ödənilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

1998-ci ildən Kitabxananın tarixində yeni mərhələ - informasiyalaşdırma və kompüterləşdirmə, dünya kitabxana-informasiya mühitinə inteqrasiya dövrü başlamışdır. Bəhs olunan dövrdə Milli Kitabxananın fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri də kitabxana-bibliografiya proseslərinin avtomatlaşdırılmasından ibarət olmuşdur. Bu dövrdə artıq bütün dünyada bu proseslər gedirdi və ölkəmizin kitabxanaları da bu istiqamətdə işlər görməyə başlamışdılar. 2004-cü ilin mart ayından Milli Kitabxanada bütün kitabxana-bibliografiya proseslərinin avtomatlaşdırılması işlərinə start verilmişdir.

2006-cı ildə Milli Kitabxananın veb-saytının və elektron kataloqunun təqdimat mərasimi olmuşdur. Oxucuların Azərbaycan Milli Kitabxanasının elektron kataloquna uzaq məsafədən girişi 2006-cı ilin mart ayından təmin olunmuşdur.

Azərbaycan Milli Kitabxanasında dünyanın ən böyük və zəngin kitabxanalarında daha çox tətbiq olunan avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemi - VIRTUA proqramı tətbiq olunmuşdur. Buraya elektron kataloqun tərtibi, elektron kitabxananın təşkili, oxucuların qeydiyyatı, kitab verilişi, kitab fondunun komplektləşdirilməsi, milli bibliografiyanın və respublikanın bütün iri kitabxanalarının toplu kataloqunun yaradılması, yəni bütün kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması modulları daxildir. Milli Kitabxanada elektron kataloq beynəlxalq maşınla oxunan MARC-21 formatında işlənmişdir. "Elektron kataloqun yaradılması" şöbəsində elektron kataloqun məlumat bazasına Azərbaycan, rus və digər dillərdə olan ədəbiyyatların bibliografik yazıları daxil edilir.

2014-cü ildə Elektron Kitabxananın daha da optimallaşdırılması məqsədilə ORACLE əsasında işlənilib hazırlanmış və bir neçə parametrlər üzrə axtarış aparılmasına imkan verən yeni CAMO proqramı alınaraq kitabxananın serverində quraşdırılmışdır. Bu axtarış sistemi vasitəsilə müəlliflər, sərlövhələr, predmetlər, açar sözlər, simvollar, ISBN, nəşriyyatlar, nəşr yeri və s. parametrlər üzrə axtarış aparılması təmin olunmuşdur. Burada həmçinin müxtəlif məlumat bazaları üzrə kitabların və dövrü mətbuat materiallarının, ümumi və diyarşünaslıq kartotekalarının və digər analitik məlumat bazalarının materialları üzrə kompleks axtarış aparılması mümkündür.

"Sorgu informasiya xidməti" şöbəsi 2017-ci ildən "Bibliografik və elektron informasiya xidməti" adı ilə fəaliyyət göstərir. Şöbə oxuculara elektron kataloq, ənənəvi kataloq və kartateka ilə xidməti, eyni zamanda onlayn "Bibliografik sorgu", "Virtual sifariş" xidmətlərini, xarici dövlətlərlə elektron kitab mübadiləsi işini həyata keçirir, ödənilmiş arayışların elektron

bazasını yaradır, məlumat-bibliografiya aparatını təşkil edir, kitabxana və bibliografiya biliklərinin təbliği ilə məşğul olur və respublikanın elmi, sahəvi və kütləvi kitabxanalarına metodiki bibliografik köməklik göstərir.

Bu gün kitabxananın 3 dildə fəaliyyət göstərən saytı (www.anl.az) vasitəsilə oxucular məlumat bazalarından yararlanmaq, Milli Kitabxananın nəşrlərindən istifadə etmək, elektron kataloqda və elektron kitabxanada, həmçinin dünya ölkələrinin kitabxanalarında axtarış aparmaq imkanı əldə edirlər. Azərbaycan Milli Kitabxanasının Elektron kataloqunun məlumat bazası Avropa Elektron Kitabxanasına daxil edilmişdir. Kitabxananın oxucuları Avropanın 50-dən çox milli kitabxanasının fondlarında və kataloqlarında birbaşa axtarış aparmaq imkanı əldə etmişlər.

2008-ci ilin dekabr ayından Milli Kitabxanada ölkə mətbuatının ayrı-ayrı mövzular və predmetlər üzrə tammətli analitik məlumat bazasının yaradılması işinə başlanılmışdır. Yeni gündəlik 100-dən çox qəzet və jurnalda dərc olunan materialların tam elektron mətnləri mövzu və predmetlər üzrə qruplaşdırılaraq Milli Kitabxananın elektron kataloqunun analitik məlumat bazasına daxil edilir. Bununla da kitabxananın oxucuları nəinki dövrü mətbuat materiallarının bibliografik təsvirlərini, hətta onların tam elektron mətnlərini də kitabxananın saytı və elektron kataloqu vasitəsilə açıb oxuya bilirlər.

Milli Kitabxana hər il kitabxana işinin bu və ya başqa məsələlərinə dair xeyli miqdarda metodik vəsaitlər nəşr edir və region kitabxanalarına göndərir. Azərbaycan Milli Kitabxanası “Yeni kitablar”, “Birillik Azərbaycan Kitabı”, “Azərbaycan kitabı”, “Mədəniyyət, incəsənət, turizm və ədəbiyyatşünaslıq haqqında yeni ədəbiyyat” adlı bibliografik informasiya göstəricilərini, hər il “Əlamətdar və tarixi günlər təqvimini”, “Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri” silsiləsindən, eyni zamanda digər mövzulara həsr olunmuş fundamental bibliografik vəsaitlər nəşr edir.

Bu gün Azərbaycan Milli Kitabxanası kitabxana-informasiya xidmətinin inkişafında öz işini uğurla davam etdirir. Oxucuların gündən-günə artan və mürəkkəbləşən informasiya sorğularının ödənilməsini təmin etmək məqsədilə elmin, mədəniyyətin, ədəbiyyatın müxtəlif sahələrinə dair Elektron Məlumat Bazaları tərtib edərək mütəxəssislərin istifadəsinə verir, Azərbaycan reallıqlarının dünya miqyasında daha geniş təbliği missiyasını uğurla həyata keçirir. 2017-ci ildə Milli Kitabxananın saytından və elektron resurslarından dünya miqyasında 3 milyondan artıq istifadə qeydə alınmışdır ki, bu da hələ son demək deyildir.

Ədəbiyyat

1. İsmayılov, X. Kitabxana-informasiya texnologiyaları: dərs vəsaiti /X. İsmayılov red. Ə.Ə.Əliyev; rəyçilər N.İ.İsmayılov, E.M.Məmmədov; Azərb. Resp. Təhsil Nazirliyi, BDU.- Bakı: Nurlar, 2009.- 311 s.
2. İsmayılov, X. Milli Kitabxana: Azərbaycan elm və mədəniyyətinin xəzinəsidir //Kitabxanaşünaslıq və Bibliografiya.- 2008.- № 2.- S. 34-40.

3. Tahirov, K. Dünya milli kitabxanaları. M.F.Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanası: Dərs vəsaiti.- Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2013. – 212 s.
4. Tahirov, K. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi (1923-2008).- Bakı, 2009.- 218 s.
5. Azərbaycan SSR Mərkəzi Dövlət Kitabxanasının 1923-1932-ci illər üzrə hesabatları.
6. Cəfərov, C. Kitabxana informasiya xidmətində elektron kataloq.- Bakı, 2012.- 224 s.
7. Həmidova, H. Məlumat-bibliografiya işi dövlət əhəmiyyətli məsələdir. 70 il xalqın xidmətində: (M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixinə dair materiallar toplusu).- Bakı, 1993.- S.42-50.
8. Süleymanzadə, Q. Mənəvi sərvətimizin böyük xəzinəsi. M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının tarixindən (1920-1940-cı illər) //M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının Əsərləri.- Buraxılış 1.- Bakı, 1980.- S. 9-40.